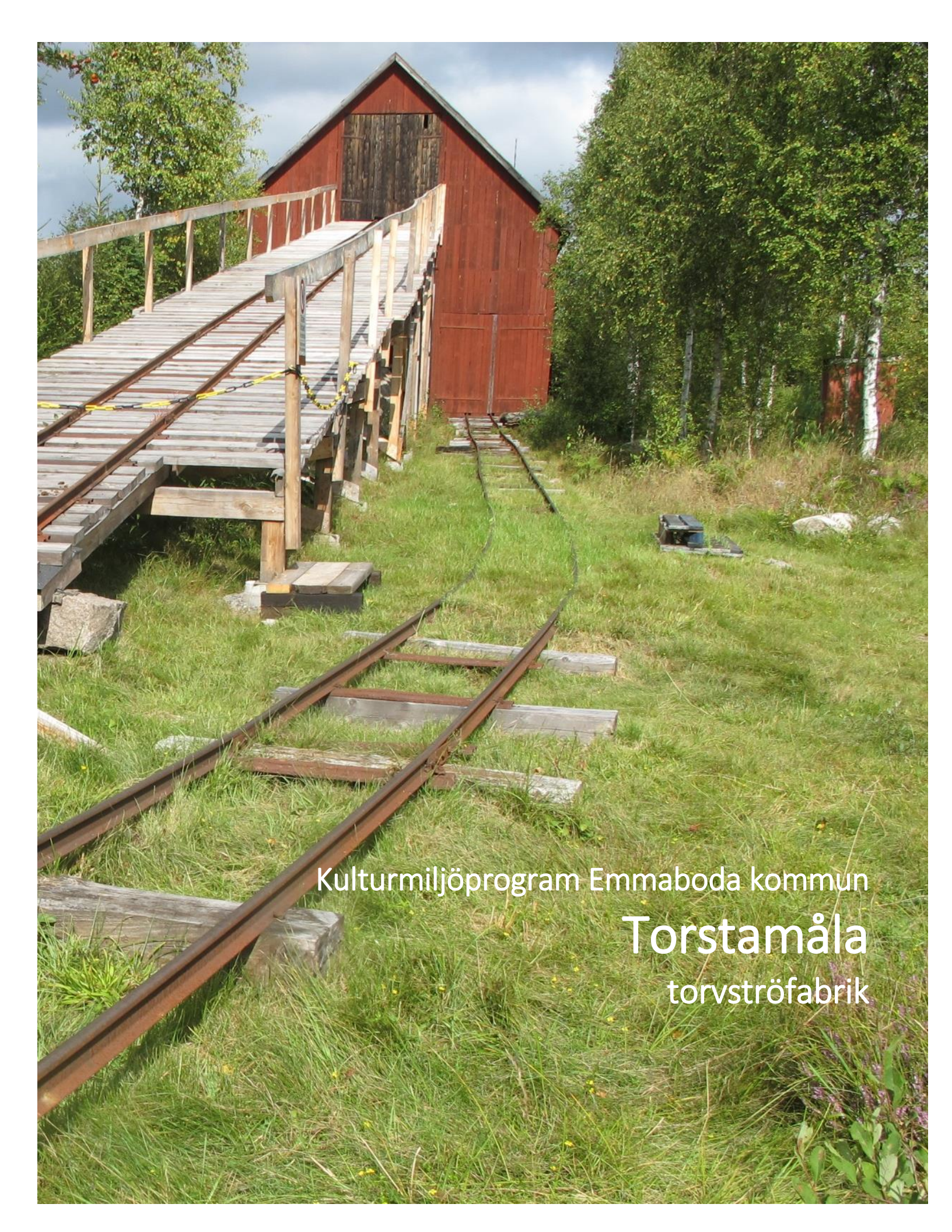

A photograph of a red wooden building, likely a factory or workshop, with a steep wooden ramp leading up to it. A narrow-gauge railway track runs through a grassy field in the foreground, leading towards the building. The scene is surrounded by lush green trees and vegetation. The sky is overcast.

Kulturmiljöprogram Emmaboda kommun
Torstamåla
torvströfabrik

Läsanvisning för områdesbeskrivning i kulturmiljöprogram

Emmaboda kommuns reviderade kulturmiljöprogram färdigställdes 2016 och består av 65 områdesbeskrivningar, en för varje miljö som inventerats inom projektet. Inom projektet har även GIS-information avsedda för kommunens handläggarkartor tagit fram. Fördelningen av antalet miljöer mellan socknarna ser ut som följande: Algutsboda socken – 19 miljöer, Långasjö socken – 19 miljöer och Vissefjärda socken – 24 miljöer. Därutöver har områdesbeskrivningar även tagits fram för tätorterna Lindås och Emmaboda. Nedan följer en beskrivning av områdesbeskrivningarnas upplägg och anvisningar hur de bör läsas.

Kartan

Områdesbeskrivningarna inleds med en karta över den aktuella miljön med olika markeringar som ger information om området och dess kulturhistoriska värden – huvudområde, kärnområde, fornlämningar och övrig kulturlämning.

- *Huvudområden* är områden med kulturhistoriska värden. De bidrar till förståelsen för området, genom att belysa ortens landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling. I nästan alla bymiljöer finns områden i byns utkant som historiskt haft ekonomisk betydelse, som exempelvis madängar med madhus, fiskevatten, kvarnplats eller andra områden som besitter kulturhistoriska värden.
- *Kärnområden* är mindre områden inom miljön med särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.
- *Fornlämningar eller potentiella fornlämningar* anger ett utdrag av de lämningar som finns registrerade i Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister, (FMIS). De lämningar som redovisas på kartan har någon av följande antikvariska bedömningar i FMIS: "fornlämning", övrig kulturhistorisk lämning" eller "bevakningsobjekt". Fornlämningar skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- *Övrig kulturlämning* anger andra kulturhistoriska objekt och lämningar som upptäckts i samband med inventeringsarbetet, men som inte är registrerade i FMIS, exempelvis en vällagd stenmur, odlingsrösen, en husgrund, en linugn eller en förfallen byggnad.

Kulturhistorisk värdeklassning

Under kartan anges vilken *kulturhistorisk klassning* miljön har i skala 1–3. Värdeklassningen är kopplad till huvudområdet, med undantag av Lindås och Emmaboda där klassningen istället knutits till respektive kärnområde.

- Klass 1 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett regionalt eller nationellt perspektiv. Här ingår de områden som utgör miljöer av riksintresse för kulturmiljövården och som är skyddade av Miljöbalken, de nationellt uppmärksammade glasbruksorterna och platser tydligt förknippade med författaren Vilhelm Moberg samt ett fåtal andra miljöer som är av mycket stort kulturhistoriskt värde för kommunen.
- Klass 2 – miljön har höga kulturhistoriska värden ur ett kommunalt perspektiv.
- Klass 3 – miljön har ett visst kulturhistoriskt värde och är intressant ur ett kommunalt eller lokalt perspektiv. Ofta finns det omständigheter i miljön som otydliggjort dess kulturhistoriska värden, exempelvis igenväxning av odlingslandskapet, ombyggda eller moderniserade byggnader, riven bebyggelse.

I den efterföljande färgrutan redovisas miljöns anknytning till kulturmiljöprofilens teman, vilket illustrerats med block i olika färger.

Själva texten i områdesbeskrivningarna inleds med en ingress, vilken utgör en sammanfattande värdebeskrivning av miljön där de viktigaste värdena omnämns. Därefter följer en övergripande beskrivning av huvudområdet och objekt av särskilt värde som ligger inom detta, det vill säga utanför kärnområdet, samt en värdebeskrivande text om kärnområdet med de objekt som ligger inom detta. Textavsnittet avslutas med en litteraturlista.

Därefter följer tre punktlistor; "Särskilt värdefulla karaktärsdrag, områden och objekt", redovisning av "Befintligt skydd" som finns för miljön och "Antikvariska rekommendationer och förslag till skydd". Områdesbeskrivningarna avslutas med historiska kartor och ett stort antal nytaga bilder med bildtexter som i stor utsträckning innehåller fastighetsbeteckningar.

Skogen som resurs: Utnyttjandet av torvmossen. Torvströfabrik mellan 1948 och 2001.

Industri: Industrihistoriskt värdefull, troligen länets bäst bevarade torvindustri.

Övriga berättelser: Om Jösse håll, som var ett skrämmande besöksmål.

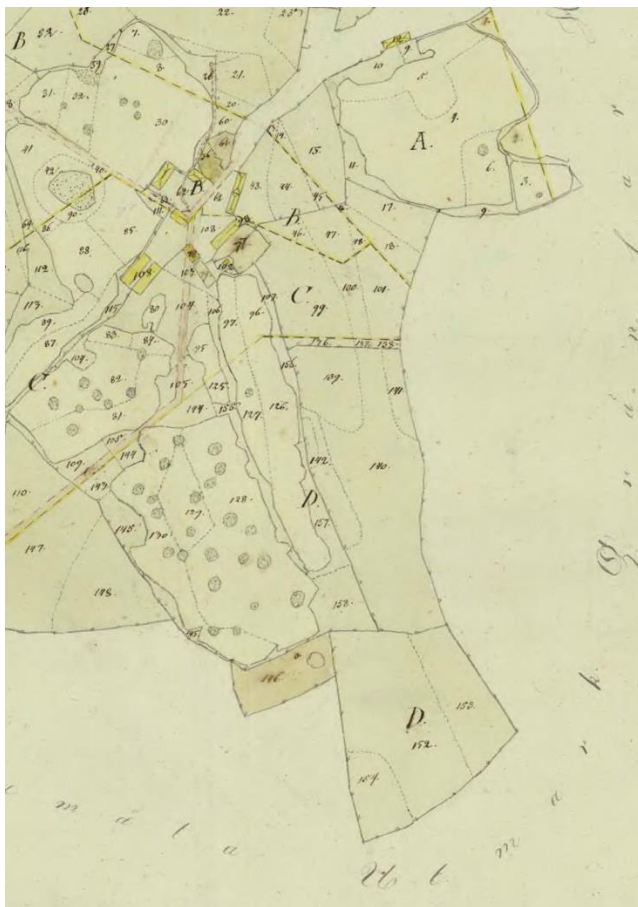
Beskrivning

Torstamåla torvströfabrik ligger söder om Torstamåla by, vid Torstamåla fly (mosse). Den sköts sedan 2006 musealt av *Föreningen Torstamåla Torvmuseum*. Fabriken består av en stor faluröd byggnad med tillbyggt litet murat maskinhus och nybyggd rekonstruerad stor ramp i trä för rälsen. Huset är helt intakt med hela den maskinella utrustningen bevarad. Järnvägsrälsen finns också kvar på mossen. Byn är en för kommunen medelstor by med tre gårdar. Husen är från olika tider och i olika stilar. Den södra gården, Torstamåla 1:5, på vars marker fabriken ligger, är välbevarad i traditionell stil: en faluröd parstuga, stenkällare, ladugård i skiftesverk och hamlade träd på gårdsplanen.

Den välbevarade anläggningen kan, tillsammans med den kunskap om manuell täktning som finns hos de tidigare arrendatorerna, med pedagogisk tydlighet visa hur en torvströfabrik från 1900-talets mitt såg ut och fungerade. Denna typ av småskaliga torvindustrier, som tidigare funnits lite varstans i de svenska skogstrakterna, blir idag all mer ovanlig. I Kalmar län har det funnits åtminstone 25 stycken torvindustrier. Trakterna kring Emmaboda, Vimmerby, Fliseryd och mellersta Öland är typiska torvindustriområden. Torstamåla hör till de mer långlivade anläggningarna och är också den som nedlades senast. Troligen finns idag endast två bevarade torvströfabriker i länet. Den ena är Torstamåla, den andra är Grindrum i Frödinge socken. Vid Grindrum, som nedlades år 1984, har transportspåren rivits upp. Torstamåla får därför betecknas som länets bäst bevarade torvindustri.¹

En registrerad fornlämning som finns inom huvudområdet är Algutsboda nr 165:1, en ca 10 meter i diameter stor slaggharp från järnålder eller medeltid.

¹ Lotta Lamke, Kalmar läns museum, 2006

Torstamåla by på 1819 års karta, samt ekonomiska kartan från ca 1940, som visar utbredningen av mossen och stråk där torv plockats upp. Från lantmäteriets historiska kartor.

Historik

Byn har funnits sedan medeltiden. Från 1700 uppges tre brukare. Den äldsta kartan från 1737 visar en gård i samma läge som den norra gården idag. De uppodlade åkrarna som fanns då finns i stort sett kvar idag. Den södra gården, 1:5, ska ha uppförts av Sven Pehrsson, (född 1792), troligen på 1840-talet (finns med på 1830 års karta). Efter olika ägare såldes gården ungefär 100 år senare, i slutet av 1940-talet, till Lennart Roos, som var son till en torvströfabrikör. Lennart startade Torstamåla torvströfabrik år 1948. Han var tekniskt intresserad och tillverkade själv lok till transporterna, i samarbete med en smed i Skruv. Den ca 100 år gamla mangårdsbyggnaden byggdes om kraftigt 1953. Lennarts idrottsintresserade söner var med och startade HerTo IF, Hermanstorp-Torstamåla Idrottsförening, och på en åker anlades hoppgröp och löparbana.

Torvbrytningen vid mossen var manuell, småskalig och föga lönsam. År 2001 togs beslutet om nedläggning av verksamheten². Täckstillståndet förnyades inte, och sedan 2002 har verksamheten legat nere. Ett par små byggnader på platsen har rivits, men fabriken sparades. 2006 bildades föreningen Torstamåla Torvmuseum, med syfte att skapa ett besöksmål på platsen. Man bedriver en museal drift av anläggningen med torvmossens dag, visningsverksamhet, åkturer/guidningar på mossen, skyltning m.m.

Jösse hål är en håla dit hela mossen förr avvattades. Vattnet försvinner ner i en virvel och går till Gransjösjön. Efter utdikning försvann virveln. Enligt en sägen ska en person vid namn Jösse ha åkt ner i hålet och försvunnit. Långt in på 1900-talet fanns en stig fram och platsen var ett spännande utflyktsmål. Hålet har även fungerat som rågångsmärke.

Litteraturhänvisningar

Torstamåla, sid 335, Algutsboda sockenbok nr XV (2010)
Föreningen Torstamåla Torvmuseum, sid 351, Algutsboda sockenbok nr XV (2010)
Torrläggningsföretag i Algutsboda, sid 171, Algutsboda sockenbok nr XI (2000)
Barndomen i Torstamåla, sid 53, Algutsboda sockenbok nr XV (2010)
Emmaboda kommuns industriarv, Industriarvsprojektet, rapport oktober 2008, Lotta Lamke, Kalmar läns museum

Granskad av Brit Uppman

Övrigt

Torstamåla är med som en punkt i Geocaching. Såhär skriver en av besökarna: "*Found it! 09/08/2012 Hittad på hemväg från Kates fikaevent i Boda. Tog även en promenad ut på mossen längs den lilla järnvägen. Intressant plats som jag nog inte hittat utan geocachingen! TFTC!!!*"

² Brit Uppman , Algutsboda sockenbok, del V (1981)

Betydelsefulla karaktärsdrag

- Torvfabriken med maskinhus och ramp.
- Maskineriet inne i fabriken.
- Det öppna torvlandskapet med den smalspåriga järnvägsrälsen.
- Den gamla gården som hörde till fabriken, med faluröd parstuga, ladugård i skiftesverk, stenkällare och hamlade träd.
- Äldre, grusbelagda byvägar och deras sträckningar inom huvudområdet. Stenmurar, vägstenar och hamlade träd i vägmiljön.
- Den öppna ängs-, hag- och åkermarken centralt i byn med stenmurar, röjningsrösen och hamlade träd. Öppenheten och ägoindelningarna.
- Exempel på tidig industrimiljö.

Befintligt skydd

- **Fornlämningar** skyddas av Kulturmiljölagen (KML 2 kap). En ny lag trädde i kraft 1 januari 2014, vilken bl.a. innebär att *lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna*, samt *tillkommit innan år 1850*, är skyddade. Detta medför att till exempel alla torp-/kvarnlämningar uppförda innan 1850 numera är skyddade. Fornlämningsregistret är under bearbetning. De på kartan med blå stjärnor markerade fornlämningarna utgår från bedömningar gjorda utifrån den tidigare Kulturminneslagen, fornminnesregistret, fornsök. Fornlämningar får inte rubbas, tas bort, täckas över eller på annat sätt ändras eller skadas utan tillstånd från länsstyrelsen. Det gäller även det s.k. fornlämningsområde som omger varje fornlämning, Riksantikvarieämbetet eller länsstyrelsen beslutar om vad som är fornlämning och fornlämningsområde.
- **Alla byggnader** omfattas av **varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen**. Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. (PBL 8 kap 17 §). Varsamhetskravet gäller både exteriört och interiört.
- **Särskilt värdefulla byggnader** och områden får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

- Värdefulla småmiljöer i jordbrukslandskapet, som till exempel åkerholmar, odlingsrösen, stenmurar och alléer, omfattas av **biotopskydd** enligt miljöbalken. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. (MB, 7 kap)
- Torvfabriken är utpekad som en av Emmaboda kommuns mest kulturhistoriskt intressanta **industrimiljöer** i utredningen "Emmaboda kommuns industriarv" som togs fram av Kalmar läns museum år 2005.

Rekommendationer och förslag till skydd

- Det är värdefullt om Torstamåla torvströfabrik kan drivas vidare som ett arbetslivsmuseum och att såväl de fysiska anläggningarna som *kunskapen* om verksamheten kan överföras till kommande generationer.
- Torvfabriken med motorhus och ramp och maskineri bör betraktas som särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt Plan- och bygglagens 8 kap 13. Byggnaden bör ej förvanskas. Vid underhåll bör traditionella material och metoder användas. Vid behov av mer omfattande förändringar bör antikvarisk förundersökning först fastställa vad, hur och var åtgärder bäst görs.
- Nödvändiga reparationer bör utföras så att borttagna delar ersätts med nya i samma material och utförande som de gamla. Strävan bör vara att visa anläggningen som den såg ut då den var i drift. Man bör därför vinnlägga sig om att begränsa nya tillskott till miljön.
- Eventuella tillkommande delar (ex. för att öka säkerheten eller tillgängligheten) bör utföras så att de ansluter till befintliga material och utföranden och så att platsens industriella (råa, enkla) karaktär bibehålls.
- Åtgärder som genomförs bör dokumenteras genom fotografering (innan och efter utförd åtgärd).
- Städning bör ske med måtta och så att miljön tydliggörs utan att den utarmas som "levande" arbetsmiljö. Riktmärket bör vara att fabriksmiljön skall se ut som då den var i drift. Föreningen äger fördelen av att ha de f.d. arrendatorernas erfarenhet att tillgå.
- Träd/sly som växer alldeles intill byggnaden bör röjas bort regelbundet.
- Vägen fram till fabriken bör ej breddas eller asfalteras.
- En miljö med alltför många skyltar kan förstärka det museala draget på ett icke önskvärt sätt. Det kan därför vara en fördel att begränsa skylttexterna och samla dem på ett par "strategiska" platser.
- **Kärnområden** är känsliga för förändringar och bör betraktas som kulturhistoriskt **särskilt värdefulla bebyggelseområden** enligt Plan- och bygglagen (PBL 8 kap 13 §). Fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Områdena och deras byggnader får förändras, men inte rivas eller förvanskas. Husen ska underhållas så att de särskilda värdena och byggnadernas ursprungliga karaktär bevaras. Fasad- och takmaterial,

utförande och kulörer samt äldre detaljer som dörrar och fönster bör bevaras, såvida det inte handlar om rena skyddsåtgärder, ex. täckning av överloppsbyggnader med plåttak.

- Inom **kärnområdena** bör nybyggnader och tillbyggnader anpassas till områdenas kulturmiljö vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Mer omfattande förändringar inom kärnområdet bör föregås av en **antikvarisk förundersökning**. Vid lovgivning och planläggning bör särskild antikvarisk hänsyn tas i dessa områden, vilket kan motivera att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- Det är önskvärt att **planbestämmelser**, d.v.s. detaljplan eller områdesbestämmelser, upprättas för alla kärnområden. I områdesbestämmelserna bör en generell lovplikt införas för rivning, för åtgärder som avsevärt påverkar befintliga byggnaderna yttre utseende samt för åtgärder avseende ekonomibyggnader. Bebyggelsens kulturhistoriska värden bör i områdesbestämmelserna skyddas genom varsamhetsbestämmelser eller skyddsbestämmelser.
- **Huvudområdets öppna odlingslandskap** har kulturhistoriskt bevarandeintresse. Åkerbruk, betesdrift samt skötsel av landskapselement i området bör främjas, i synnerhet i områden nära den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen, fornlämningar och andra kulturhistoriskt värdefulla landskapselement som stenmurar och rösen.
- **Gamla vägar** inom huvudområdet bör värnas vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till. Grusvägar bör ej asfalteras eller ytterligare dras om.

Torvströfabriken.

Den södra änden av den stora fabriksbyggnaden är torklada.

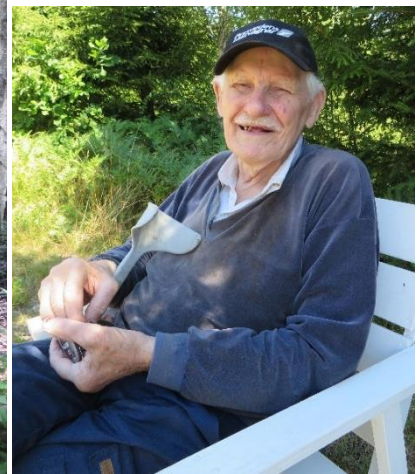
Maskinhuset.

Den rekonstruerade rampen, som byggdes 2012, gör att man åter kan köra vagnarna med torv in i den stora torkladan.

Torvmossens dag.

Torvmossens dag. Vagnen kör över den lilla bron. Den förre torvfabrikören på besök.

Torven på tork.

Den lilla järnvägen ut på mossen, med 600 mm bredd. Räls plockades upp och flyttades efter behov.

Mellan fält där torv grävs bildas smala upphöjda kanter som kan användas till torrskodd transportväg. Ibland byggs räls på dessa smala remsor.

Ett skjul ute på mossen.

Gården, på vars marker torven och torvströfabriken ligger. (Torstamåla 1:5).

ladugården.

 Emmaboda
kommun

Länsstyrelsen
Kalmar län